

Expo 14-18

Wie heeft schuld aan WOI?

Geschiedschrijving blijft zelden vrij van politieke invloeden. Dat geldt des te meer voor een gevoelig onderwerp als de oorzaken van de Eerste Wereldoorlog. In Engeland kwam de discussie in politiek vaarwater terecht nadat Conservatieve politici claimden dat er geen sprake van kon zijn dat Groot-Brittannië enige schuld draagt aan het uitbreken van de oorlog. Nu zelfs de Engelsen worstelen met hun identiteit, wordt het blijkbaar niet opportuun geacht dat sommigen gaan twifelen aan Britse kernwaarden zoals de verdediging van de democratie, de mensenrechten en het internationale recht. Tegelijk gaan er in Duitsland stemmen op om de discussie juist wel te heropenen, omdat te veel nadruk op de duistere kanten van het Duitse verleden gezien wordt als een hinderpaal voor het land om de internationale rol te spelen die bij zijn omvang past. De inbreng van historici in het debat blijft dus meer dan ooit waardevol. Hieronder ondernemen we een poging om enkele originele invalshoeken te bieden.

Historici die de schuld voor de Eerste Wereldoorlog aan een of ander land willen toeschrijven, concentreren zich meestal op de oorlogsdoelstellingen van dat land. Bekend is de stelling van de Duitse historicus Fischer, die beweerde dat Duitsland al een tijdje een “greep naar de wereldmacht” voorbereidde en dat doel via een oorlog naderbij wou brengen. De discussie daarover zal wellicht nooit verstommen, ook al wijst tegenwoordig een meerderheid van de historici de Fischer-thesis af. Anderen houden vol dat Duitsland uit was op een oorlog om de ‘omsingeling’ door Rusland en Frankrijk te doorbreken. Ook die laatste landen hadden duidelijke oorlogsdoelstellingen. Frankrijk was bereid een oorlog te voeren om Elzas-Lotharingen terug te krijgen. En als het ook nog lukte om Duitsland helemaal uit te schakelen en zo te beletten dat het Frankrijk nog verder overvleugelde, dan was dat mooi meegenomen. Rusland was nog ambitieuzer. Het wilde Oostenrijk doen uiteenvallen, niet alleen om de Slavische broedervolkeren ‘van hun ketenen te verlossen’, maar ook om Galicië in te lijven, dat Rusland beschouwde als van vitaal strategisch belang, wegens de kwetsbare positie van het ernaast gelegen

(Russisch) Polen. En vooral: Rusland wou de doorgang van de Zwarte naar de Middellandse Zee controleren en moest dus Turkije uitschakelen.

De vraag is dan in hoever de diverse landen de moord op Franz Ferdinand bewust aangegrepen hebben om aan te sturen op een oorlog waarvan ze al jaren dachten dat die hen eigenlijk goed zou uitkomen. Maar zoiets is moeilijk te bewijzen. Want waar ligt de grens tussen echt een oorlog 'willen' en zich neerleggen bij de onvermijdelijkheid van een oorlog? Waar ligt de grens tussen

vanop afstand een oorlog toejuichen en hem effectief zelf aanstoken? En hebben we überhaupt iets aan die vragen als het gaat om een tijd waarin *iedereen* verwachtte dat er vroeg of laat een grote Europese oorlog zou komen?

Opties

Zo'n discussie wordt oeverloos. Daarom voel ik meer voor een andere benadering¹. Die gaat uit van de vraag welke opties de betrokken landen hadden. De discussie over de oorlogsdoelstellingen wordt daardoor overbodig. Als een land geen andere optie had dan te handelen zoals het deed in 1914, dan maakt het niet meer uit welke strategische doelstellingen het had. Die zouden toch niets veranderd hebben. En ook de vraag of het land een oorlog had kunnen vermijden door anders te handelen, wordt irrelevant. Als daarentegen een land verschillende opties had en toch koos voor de risicovolste, dan kunnen we ervan uitgaan dat het bewust aanstuurde op een oorlog om zijn oorlogsdoelstellingen te bereiken. Of op zijn minst moeten we concluderen dat het niet alles gedaan heeft om de vrede te bewaren, dat het de oorlog had kunnen voorkomen maar dat om een of andere reden niet gedaan heeft. 'Schuldig verzuim' heet dat.

¹ Het idee (maar niet de uitwerking) is deels geïnspireerd door een artikel van Kielmansegg, een politieke wetenschapper die doceerde in Duitsland en de VS.

Een kwestie van leven of dood

Voor Oostenrijk is het het duidelijkst. Dat land had weinig opties. Simpel gezegd stond zijn voortbestaan op het spel. Servië maakte er geen geheim van dat het ernaar streefde om de Dubbelmonarchie uiteen te doen vallen en daarvoor ook militaire middelen veul had. Het was al jaren bezig om onrust te stoken in de Slavische gebieden van de Habsburgers – overigens

iets waar ook hun Slavische onderdanen vaak helemaal niet mee gediend waren (veel Kroaten bv. werden bloednerveus bij het vooruitzicht van een inlijving bij een Groot-Servië). Bovendien had Servië zich de voorbije jaren steevast als een onbetrouwbare partner gedragen, die niet vatbaar was voor normale diplomatieke middelen. Internationale arbitrageorganen

bestonden er niet in 1914, en een realistische kans op bemiddeling door andere landen was er niet (het Engelse voorstel om de vier “niet betrokken” grootmachten te laten arbitreren, was een lachertje: in die constellatie stond het op voorhand vast dat Engeland, Frankrijk, Italië en Duitsland met drie tegen één tegen Oostenrijk zouden beslissen). Servië was een schurkenstaat *par excellence*: de onnoemelijke wreedheden die de Serviërs begingen in de bezette gebieden en tegen hun eigen minderheden, werden door de Entente-landen onder de tafel geveegd maar waren in Oostenrijk altijd een bron van oprechte bekommernis geweest. En vergeet het belangrijkste niet: de *troonopvolger* was vermoord. Vriend en vijand waren het erover eens dat dat om een doortastend optreden vroeg. En de schokkende officiële Servische reacties op de aanslag zetten ook niet bepaald aan tot matiging...

Het klopt dat de Oostenrijkers al vóór het ultimatum aan Servië besloten hadden dat militair ingrijpen noodzakelijk was. Het klopt ook dat ze zich eigenaardig blind toonden voor de risico's op escalatie van het conflict. Maar dat betekent nog niet dat ze andere ‘opties’ hadden. Oostenrijk kon bijvoorbeeld moeilijk anders dan eisen om zelf te mogen toezien op het opsporen van de daders. Servië had al vanaf de dag van de aanslag duidelijk gemaakt dat het zelf niets zou ondernemen om de zaak op te lossen. Dat het onverenigbaar geweest zou zijn met de Servische ‘soevereiniteit’ om op die eis in te gaan, is trouwens propaganda, vindt Clark in zijn bekende boek *Slaapwandelaars*. Hij merkt fijntjes op dat een

beroep op de ‘soevereiniteit’ ook nu nog het geliefkoosde wapen is van onscrupuleuze leden van de VN-Veiligheidsraad als ze willen beletten dat er opgetreden wordt tegen dictators die hun eigen bevolking uitmoorden. En dat Servië in 1912 nog véél grotere inbreuken op de soevereiniteit van het Turkse rijk geëist had toen het een formele aanleiding zocht om de eerste Balkanoorlog te beginnen. De bijna voltallige Britse pers vond het ultimatum trouwens volledig gerechtvaardigd (de enige uitzondering was de anti-Duitse *The Times*).

Servië smijt de deur dicht

Opmerkelijk is overigens dat veel standaardwerken nog steeds volhouden dat het Servische antwoord op het ultimatum uiterst verzoenend was. In werkelijkheid gingen achter een wel zeer bloemrijke diplomatieke taal en een overvloed aan holle frasen zoveel voorwaarden, voorwaardelijke wijzen, uitvluchten en regelrechte leugens schuil dat het antwoord neerkwam op het verwerpen van bijna alle Oostenrijkse eisen. Het hielp natuurlijk ook niet dat, zoals de Oostenrijkers vernamen, de Servische politie zelf een van de gezochte samenzweersers nog snel had helpen vluchten. Voor zover een inschikkelijke houding van de Serviërs nog een uitweg uit de crisis had kunnen bieden, had Belgrado die deur met een ferme knal dichtgeschopt...

Een ander land dat uiteindelijk weinig opties had, was Duitsland. De ‘blanco cheque’ die de Duitsers aan de Oostenrijkers gaven op 5/6 juli 1914, wordt door vele historici gezien als de beslissende stap in de escalatie van het conflict. Het zou de Oostenrijkers gesterkt hebben in hun

voornemen om de zaak militair op te lossen en een ultimatum te stellen dat de Serviërs wel ‘moesten’ weigeren. Zelfs als dat waar zou zijn, is de vraag of Duitsland wel anders kon dan positief antwoorden op de Oostenrijkse noodkreet. Duitsland kon zich niet permitteren om zijn enige bondgenoot te verliezen. Het

ging niet alleen om de mogelijkheid dat Wenen teleurgesteld toenadering zou zoeken tot Rusland en/of Engeland (misschien niet erg waarschijnlijk, maar Berlijn sloot het zeker niet uit). Het ging er vooral om dat de Duitsers serieus rekening hielden met de mogelijkheid dat de Dubbelmonarchie

binnen enkele jaren niet meer zou bestaan omdat ze door Servische en Russische agitatie uiteengevallen zou zijn. De Oostenrijkers hadden ook echt behoefte aan die steun uit Berlijn: ze verweten Duitsland al jaren dat het geen begrip had voor de precaire geopolitieke situatie in de Balkan. En niet te vergeten: natuurlijk vonden ook de Duitsers (zoals iedereen) dat er krachtdadig opgetreden moest worden na een ‘koningsmoord’. ‘No-brainer’ is wellicht een correctere omschrijving dan ‘blanco cheque’...

Sprong in het duister

Wellicht hadden de Duitsers meer besef van de risico's dat het conflict zou escaleren dan de Oostenrijkers. Voor veel historici ligt de vermeende ‘schuld’ van Duitsland aan de oorlog juist daar, in het welbewust nemen van zo'n risico (de “sprong in het duister”). Maar de Duitsers wisten dat het bewapeningsprogramma van Rusland in 1917 pas zijn volle uitwerking zou krijgen. Zij gingen er dus van uit dat het risico dat Rusland een oorlog zou beginnen in 1914, klein was. Zij hoopten bovendien (tevergeefs, zoals zou blijken) dat Wenen in actie zou schieten vóór de Russen tijd hadden om te reageren. Hoe dan ook verliest die discussie zijn relevantie vanuit de benadering aan de hand van de beschikbare ‘opties’. Want het risico beseffen, is nog iets anders dan reële alternatieven hebben. Trouwens: het risico op escalatie was er ook zonder ‘blanco cheque’, en dan zouden de Duitsers hun bondgenoot *zeker* hard nodig hebben. Het valt dus moeilijk in te zien welke andere keuzes Berlijn gehad zou hebben.

Op één cruciaal punt had Duitsland wel meer dan één optie. Het had op het laatste moment kunnen beslissen om het Schlieffen-plan te laten voor wat het was, Frankrijk niet aan te vallen en zich alleen op Rusland te concentreren. De keizer zelf stelde dat trouwens nog voor in een ultieme

poging om de komende oorlog te ‘lokaliseren’. Zo was er een grote kans geweest dat Engeland buiten de oorlog bleef en dat het dus niet tot een echte wereldoorlog kwam – zou men kunnen denken.

Daarbij passen echter drie bedenkingen. Veel historici beschouwen het Schlieffen-plan

als roekeloos en onrealistisch, suïcidaal zelfs. Het plan laten vallen, zou in die optiek niet alleen een optie zijn maar zelfs een zeer logische optie. De feiten spreken dat echter tegen. Want ei zo na slaagden de Duitsers in hun opzet. Ze stonden bijna in Parijs hoewel eigenlijk alles tegenzat (sterker dan verwachte weerstand van de Belgen, sneller dan verwacht oprukken van Engelsen en vooral Russen).

Een serieuzer argument is dat een confrontatie met Frankrijk ook in het scenario zonder aanval in het westen niet te vermijden viel. Het bondgenootschap met Rusland was immers offensief en vereiste dus dat Frankrijk Duitsland aanviel als de Russen in het oosten slaags geraakten met de Duitsers. Het punt is dan dat Duitsland in het westen met een minimale troepenmacht een verdedigingsoorlog moest voeren die wel eens lang kon aanslepen. En dat kon Duitsland niet aan in de ogen van de militaire strategen. Het land was niet zelfvoorzienend in voedsel noch in grondstoffen. Rusland, met zijn enorme bevolking, kon op termijn ook veel meer manschappen inzetten. Het Schlieffen-plan was juist geboren uit het inzicht dat Duitsland een eventuele oorlog met Frankrijk en Rusland alleen kon winnen als hij binnen een paar weken of maanden beslist kon worden door Frankrijk uit te schakelen via het innemen van zijn hoofdstad.

België als excuus

Ten derde is het onwaarschijnlijk dat Engeland zelfs zonder aanval op België buiten de oorlog gebleven zou zijn. Dat had hen alleen met het tijdelijke ongemak opgezaald dat ze op zoek moesten naar een ander 'excuus'. Het bondgenootschap met Frankrijk was gewoon te hecht. De Duitsers rekenden er wel op dat de Britse bijdrage aan een eventuele oorlog beperkt zou zijn in het begin. Engeland had immers alleen maar een kleine *expeditionary force*. Het zou een hele tijd duren om een groot leger te mobiliseren. Ook in die optiek was een snelle overwinning essentieel. Het risico op een Britse interventie maakte het Schlieffen-plan dus juist nog méér tot een onmisbaar bestanddeel van de Duitse strategie.

In het algemeen klopt het natuurlijk dat het Schlieffen-plan Duitsland onder een enorme tijdsdruk zette en dus de ruimte voor diplomatieke oplossingen beperkte. Maar het plan was een logisch antwoord op de numeriek en geografisch nadelige positie van Duitsland. In dat opzicht was er niet echt een alternatief. Dat Duitsland, ondanks die tijdsdruk, een volle

week wachtte na het begin van de (geheime) Russische mobilisatie om het plan in werking te stellen, verbaast eigenlijk nog...

Een land dat heel wat meer opties had dan Duitsland, was Rusland. Zijn nationale veiligheid werd op geen enkele manier bedreigd. Oostenrijk betekende op geen enkele manier een gevaar voor de Russen. Ook hun invloedssfeer stond niet onder druk. Oostenrijk had geen plannen om stukken van Servië te annexeren, en de kans dat Servië zich teleurgesteld van Rusland zou afkeren, was onbestaande. Daarvoor maakte het pan-

Slavisme te zeer deel uit van het politieke DNA van Servië. Dat land was trouwens ook weer niet zó belangrijk voor de Russen. Het had (toen nog) geen toegang tot de zee en was zelfs naar Russische normen een tikje onberekenbaar. Rusland had dan ook niet geprotesteerd toen Oostenrijk in oktober 2013 een ultimatum aan Servië stelde om een einde te maken aan de bezetting van Albanië (met succes overigens). Zelfs het heikele punt van de nationale eer had men in dit geval gemakkelijk terzijde kunnen schuiven: het ging

tenslotte om een ‘koningsmoord’ (we herhalen het nog maar eens, omdat veel historici doen alsof het irrelevant is). Zeker voor een aloude en zelfbewuste monarchie als de Russische kon dat toch moeilijk ongestraft blijven. Welke dwingende reden kon Rusland in die omstandigheden eigenlijk gehad hebben om zo pal achter Servië te gaan staan, wel wetende dat zoiets een lokaal conflict zou doen escaleren tot een wereldbrand?

Belangrijk is ook dat Rusland niet zomaar Servië bijsprong *nadat* het land aangevallen was door Oostenrijk. Het had op voorhand de Serviërs ertoe aangezet het ultimatum te verwerpen. Het had zelfs al onmiddellijk na de aanslag een propaganda-offensief gelanceerd, gericht op het verdraaien of verdoezelen van de feiten, met de bedoeling om bij voorbaat elke legitimiteit te ontnemen aan Oostenrijkse eisen of acties. Keer op keer verkoos Rusland geen gebruik te maken van de ‘optie’ om zich terughoudend op te stellen.

Wankelende tronen

Vaak wordt geschreven dat de tsaar niet het risico kon lopen dat zijn “toch al wankelende” troon omvergestoten zou worden door de pan-Slavisten, die het niet zomaar genomen zouden hebben als hij het Servische broedervolk in de steek liet. Nog afgezien van het evidente feit dat hij kort daarna afgezet is door mensen die zeker géén oorlog wilden, kan men zich afvragen of historici die zoiets schrijven, niet zoveel jaar na datum nog steeds in de Russische propagandaval trappen. Het was een courant diplomatiek trucje van de Russen (en niet alleen van hen overigens) om een dreigement bedekt te formuleren als: “onze publieke opinie zou er ons toe kunnen dwingen”. In werkelijkheid was er nauwelijks een publieke opinie in Rusland. En als er al een geweest zou zijn, was het regime nu ook weer niet van die aard dat het daarmee veel rekening hield. Clark schat trouwens dat slechts 10% van de Russen echt pan-Slavist was. En er waren ook invloedrijke kranten die een oorlog over Servië radicaal afwezen. Maar goed, met wat goede wil zouden we kunnen zeggen dat het pan-Slavisme bepaalde grenzen stelde aan de manoeuvreerruimte van de Russen. De conclusie blijft echter dat zij heel wat meer opties hadden dan de Oostenrijkers of Duitsers.

‘Soyez ferme’

Voor de Fransen geldt dat zo mogelijk nog méér. Ook hun nationale veiligheid kwam niet in het gedrang. Zelfs niet indirect, via Oostenrijks belangrijkste bondgenoot. Want los van een oorlog met Rusland was de kans dat Duitsland Frankrijk zou binnenvallen, zo goed als nul. En dat wisten ze. Frankrijk waande zich trouwens ongenaakbaar omdat het wist dat het bij zo’n eventualiteit op Engeland kon rekenen. De Balkan behoorde formeel niet tot de invloedssfeer van Frankrijk. En van pan-Slavisme hadden ze natuurlijk ook geen last. Ook de kans dat ze hun belangrijke Russische bondgenoot zouden verliezen, was onbestaande. Daarvoor was hun alliantie te eng (en was Rusland te zeer afhankelijk van Franse leningen). Het was trouwens altijd onduidelijk gebleven of de wederzijdse militaire bijstand ook van toepassing was in de Balkan (zie verder). Bovendien ging Parijs veel verder dan het militair bijspringen van Rusland. Frankrijk beperkte zich zelfs niet tot het op voorhand geven van een ‘blanco cheque’. Het moedigde Rusland ook aan om het hard te spelen.

Ook de Fransen verkozen keer op keer om geen gebruik te maken van de optie om zich gematigd op te stellen. Ook Frankrijk had dus best wel andere opties dan het onvoorwaardelijk steunen van een schurkenstaat in de Balkan. Eigenlijk zelfs meer dan Rusland.

In die zin rust er een loodzware verantwoordelijkheid op de schouders van Rusland en vooral Frankrijk.

Tegennatuurlijke bondgenoten

De situatie van Engeland is complexer. In Britse ogen was de Triple Entente vooral bedoeld om Rusland in toom te houden. Rusland vormde een grote bedreiging voor de koloniale ambities van Engeland in Perzië, Afghanistan en het Verre Oosten. Juist omdat Rusland zo gevaarlijk is, moeten we het kost wat kost te vriend houden, was de redenering. En juist omdat een bondgenootschap met het achterlijke, autocratische, antisemitische regime van de tsaar zo volkomen tegennatuurlijk was, leek het heel broos in Engelse ogen. En moest dus alles in het werk gesteld worden om het in stand te houden. Inclusief toegeven aan de Russen op soms – objectief – moeilijk verdedigbare punten. Hoe bizar de Britse koers bij momenten ook leek, er zat dus een (perverse?) logica achter.

Of men die logica zover moest drijven dat Londen onvoorwaardelijk achter Servië en Rusland ging staan, is nog maar de vraag. Het lijkt onbetwistbaar dat er ook voor de Britten verschillende opties open stonden. Buitenlandminister Grey zag die niet omdat hij zo opging in de filosofie van de Entente dat hij de wereld alleen nog maar in zwart-wit zag: Duitsland en Oostenrijk waren bij voorbaat de slechten, en van de anderen niets dan goeds. Men zou in dat gebrek aan realiteitsbesef een schuldig verzuim kunnen zien. Het probleem van de Britten was echter vooral dat de andere landen vaak niet wisten waar ze met Londen aan toe waren. De ‘imperialistische’ Grey moest behoedzaam te werk gaan om de pacifistische meerderheid binnen zijn liberale partij niet voor het hoofd te stoten. En deed daarom alles in het geheim. Het land zond dan ook vaak tegenstrijdige signalen uit. Beste voorbeeld: amper een paar dagen nadat de

regering beslist had dat een Duitse doortocht door België geen reden was om de oorlog te verklaren, deed het dat toch om exact die reden. Die ogenschijnlijk weifelachtige Engelse houding bracht ongetwijfeld andere landen ertoe om af en toe voor de ‘verkeerde’ optie te kiezen...

De colère van Grey

Er is nog een andere benadering mogelijk. Die vertrekt van een karakteristieke episode die eigenlijk de mechanismen samenvat die geleid hebben tot de oorlog. Concreet gaat het om een episode die centraal staat in de Fischer-thesis. Op 8 december 1912 riep de Duitse keizer de legerleiding bijeen in een zogenaamde ‘oorlogsraad’. Daar werd bepaald oorlogszuchtige taal gesproken. Fischer neemt aan dat toen het besluit genomen is om een oorlog voor te bereiden die Duitsland in of rond 1914 zou beginnen.

Voor alle duidelijkheid: die conclusie is onhoudbaar. Om te beginnen was de regering niet aanwezig op die ‘oorlogsraad’. De legerleiding vond in *elk* land (zelfs in Engeland) dat er zo vlug mogelijk een oorlog moest komen. Het punt is natuurlijk dat het burgerlijke bestuur in Duitsland, met kanselier Bethmann Hollweg op kop, dat *niet* vond. En dat gold zeker ook voor de keizer. Die deed graag stoer in onschuldige situaties, maar in tijden van echte spanningen deed hij onveranderlijk alles om de vrede te bewaren. Zijn reputatie van oorlogsstoker is onterecht. Er is verder ook het simpele feit dat aan de besluiten van de ‘oorlogsraad’ – als die er al waren – geen enkel gevolg gegeven werd. Duitsland werd op geen enkele manier klaargemaakt om effectief een oorlog te beginnen. Ook niet door het opvoeren van de propaganda-inspanningen bijvoorbeeld. Ten slotte mogen we niet vergeten dat de ‘oorlogsraad’ een paniecreactie was, wat op zich al tot relativering noopt.

De keizer panikeert

Wat was er juist gebeurd? Ook toen al dreigde er een oorlog tussen de grootmachten als gevolg van spanningen op de Balkan. Rusland had gemobiliseerd, maar beperkt: alleen tegen Oostenrijk. Frankrijk goot olie op het vuur maar Duitsland bleef kalm en ondernam niets. Kanselier Bethmann Hollweg hield op 2 december een speech waarin hij in wezen liet weten dat Duitsland bij zijn afzijdige houding bleef en alles zou doen om de zaken niet op de spits te drijven. Terloops merkte hij wel op dat

Oostenrijk nog altijd een bondgenoot was en dat Duitsland het niet in de steek zou laten als het ondenkbare gebeurde en het land zonder reden aangevallen zou worden. Daarop ontstak de Britse minister van Buitenlandse Zaken Grey totaal onverwacht in een Franse colère. De Duitse keizer was daarvan zo geschrokken dat hij dacht dat Engeland met een oorlog tegen Duitsland dreigde en ontbood in paniek de legerleiding.

Om te beginnen is de vraag wat er nu echt significant is in het hele verhaal. Wat er aan Duitse kant gebeurde, is dat niet: het ging om een paniecreactie zonder enig concreet gevolg. Wél significant is de reactie van Grey: hoe hij een onschuldige speech opblies tot een onduldbare provocatie. Dat was namelijk typisch voor de man en zijn zwart-witkijk op de internationale relaties, waardoor hij ervan uitging dat de Duitsers per definitie altijd kwade bedoelingen hadden.

Maar het interessantste is nog de redenering die Grey gebruikte in zijn reactie op de speech van Bethmann Hollweg. Als een Europese oorlog zou ontstaan door een Oostenrijkse aanval op Servië, en Rusland, gedwongen door zijn publieke opinie, ervoor zou kiezen om Oostenrijk aan te vallen in plaats van nogmaals een vernedering te ondergaan zoals in 1909, en daarmee Duitsland

dwingen om Oostenrijk ter hulp te komen, dan wordt onvermijdelijk ook Frankrijk erbij betrokken en dan kan niemand voorspellen wat er nog zou gebeuren (lees: dan zou Engeland meevechten – de passage die de Duitse keizer de stuipen op het lijf jaagde). Aldus Grey.

Het is ongeveer die redenering die twee jaar later effectief tot de Eerste Wereldoorlog leidde. Het geeft de kettingreactie weer die van een lokaal conflict in de Balkan een wereldbrand maakte.

Totale negatie van de werkelijkheid

Het punt is echter dat elke stap uit die redenering gebaseerd is op een totale negatie van de werkelijkheid. Hier volg ik Clark. Rusland was niet

vernederd in 1909 (een verwijzing naar de definitieve aanhechting van Bosnië-Herzegovina door Oostenrijk in 1908): het was zelf de drijvende kracht achter de aanhechting (omdat het compensaties verwachtte in Turkije, waar nota bene Engeland een stokje voor stak). En dat Rusland *herhaaldelijk* vernederd zou zijn door de Centralen, is al helemaal te gek voor woorden. Juist Duitsland en Oostenrijk hadden alle redenen om zich vernederd te voelen door het aanhoudende gestook van het tsarenrijk, merkt Clark fijntjes op. Dat de publieke opinie in Rusland een oorlog zou eisen, was al even vergezocht (zie hoger).

En al helemaal bedenkelijk wordt het als Grey suggereert dat een Russische daad van agressie tegen een land dat geen enkele bedreiging vormt voor Rusland, *onvermijdelijk* gevolgen zou moeten hebben voor bondgenoot Frankrijk. Grey volgt hier de ‘opgerekte’ interpretatie van de Frans-Russische alliantie door Poincaré – een interpretatie die Poincaré zelf met klem ontkende in zijn memoires maar die volgens Clark ondubbelzinnig uit de bronnen blijkt. De oorlogszuchtige Poincaré (toen eerste minister en buitenlandminister van Frankrijk, later president) had die ‘opgerekte’ interpretatie eind 1912 zelf voorgesteld aan de Russen. Hij zag er een middel in om een Balkanoorlog automatisch tot Duitsland uit te breiden. Aangezien een conflict in de roerige Balkan met tussenkomst van Rusland vroeg of laat onvermijdelijk leek, dacht Poincaré op die manier ook de verhoopte vernietiging van Duitsland onontkoombaar gemaakt te hebben. Dat hij de moeite nam om dat te ontkennen in zijn memoires, is overigens veelzeggend: hij besepte ook wel dat het verhaal hem zou brandmerken als een van de grootste oorlogsstokers. En écht beangstigend was dat Grey aanvaardde dat die hele redenering impliceerde dat uiteindelijk ook Engeland een oorlog voerde *voor Servië* – voor schurkenstaat Servië.

Veel historici hebben de oorzaken van de Eerste Wereldoorlog verklaard als een oncontroleerbare kettingreactie, een reeks stappen die op zich nog logisch konden lijken maar die, zonder dat de betrokkenen het beseften, een proces in gang zetten dat niet meer te stoppen bleek en waardoor een wereldbrand uiteindelijk niet meer af te wenden was. Ik denk dat dat een beetje te simpel is. Want elke nieuwe stap in de redenering vereiste dat de betrokkenen hun goede wil, gezond verstand, rationaliteit en zin voor objectiviteit lieten varen. Niet eenmaal, maar telkens opnieuw. Dat bood toch wel kansen genoeg om op een bepaald moment in te zien dat men niet goed bezig was, zouden we denken. Maar dat is helaas niet gebeurd.

Ergens is dat laatste ook weer niet verwonderlijk. De betrokkenen hadden hun wereldbeeld over vele jaren ontwikkeld binnen een vaak zeer beperkte kring van gelijkgezinden met dezelfde chauvinistische en enggeestige opvattingen. Hun scheefgetrokken beeld van de werkelijkheid *was* voor hen de werkelijkheid. Ze waren niet meer in staat om iets anders te zien. Maar in moreel opzicht kan dat geen excuus zijn. We spreken niet van goedbedoelende leiders die zonder het zelf te beseffen op de afgrond afstevenden. Een crimineel gebrek aan realiteitszin en gezond verstand is misschien een meer passende omschrijving.

Maar het punt is: die omschrijving lijkt in de eerste plaats van toepassing op de *geallieerde* kopstukken. Als we terugkeren naar de ‘oorlogsraad ‘ en de voorgeschiedenis ervan, moeten we dus vaststellen dat een episode die in de ogen van bepaalde historici alles zegt over de verantwoordelijkheid van Duitsland, bij nader toezien meer zegt over de verantwoordelijkheid van de geallieerde leiders. Dat geeft een interessante wending aan de discussie over de schuldvraag...

Koen Janssens